

L. Janovec

NOVÉ ZPŮSOBY PROJEVU INTERTEXTUALITY

V posledních letech narůstají výrazně na významu mnohačetné výzkumy věnované různým druhům textových souvislostí, provázaností a odkazů. Ačkoliv mají tyto výzkumy společný původ, lze konstatovat, že se v různých humanistických disciplínách přistupuje k posuzování a k výzkumu intertextových vztahů i k vymezení a chápání samotného pojmu intertextualita (a s ní souvisejících termínů) různě.

Za východiska intertextových navazování je v současném výzkumu považována [srov. Hoffmannová 1997] práce M. Bachtina [Bachtin 1971, 1980], zejména jeho představa především uměleckého textu jako dialogu autorů, ale i dialog textu se sebou samým. Dialogem je míněn vztah mezi více rovinami textu, které musí čtenář usouvztažnit.

Dialogičnost je podstatou vyjadřování – každou výpověď, kterou pronese, vedeme dialog s jinými výpověďmi a dosud existujícími texty. Jedním z rysů textu je jeho hybridizace, tedy směšování hlasů a různých perspektiv. Text má polyfonní povahu, neboť se hlas jeho autora prolíná s hlasy textů již dříve řečených, s nimiž se vyrovnává. Nastává situace, kdy se text vlastně stává citací citací a pseudocitací, tedy situace blízká jednomu z absolventských představení v pražském divadle Ypsilon, dramatu *Kopie kopie* (režisér J. Jelínek [srov. Urbanová 2010]), v němž se pokládá otázka, zda lze na světě nalézt ještě originalitu – veškeré dění představuje jeden velký intertext, a to včetně samotného života protagonistů, již se setkají v malém kopírovacím centru. Všichni jsou svým způsobem intertextem svých předchůdců a zažívají tytéž situace jako jejich předchůdci, pouze pod jinými jmény. V zásadě skutečně nemůže vzniknout izolovaný text, každý text vyvolává a reflektuje už jenom užitou slovní zásobou a gramatickými rysy texty, které mluví do té doby prožil. Text je kámen v mozaice všech vzniklých a vznikajících textů, nekonečný pretext i nekonečný posttext.

Podnětů a přístupů k chápání intertextuality je mnoho, připomeňme pouze jména jako U. Eco, J. Kristeva, R. Barthes, M. Rifaterre, G. Genette, M. Glowinski, A. Popovič a další. V českém prostředí to jsou mimo práce literárněvědní především M. Otruba, J. Homoláč, který se jako první český lingvista soustředil podrobněji na výzkum intertextuality jako konstitutivní složky smyslu textu z hlediska lingvistického (teorie textové lingvistiky [srov. Homoláč 1996]). Dále je to např. S. Čmejrková nebo R. Čapková / Holanová, které se věnují intertextualitě jako konstitutivního aspektu mediálního textu, především reklamních sdělení (komplexně [Čmejrková 2000, Holanová 2012], tam i další práce), J. Hoffmannová, jejíž zájem v současné době míří k výzkumu intertextuality v internetových komunikátech [Hoffmannová 2006], nebo S. Schneiderová, která se zaměřuje na intertextovost ve filozofických textech [viz např. Schneiderová 1999].

Jako základní projevy intertextového navazování bývají uváděny odkazy na mluvčího, citace nebo parafráze jiného textu, případně odkazy na názvy textů [srov. Karlík – Nekula – Rusínová 1995]. Na jejich základě lze rozpoznat konkrétní výrazové prostředky, které odkazují k pretextu a pomáhají jej identifikovat. Tyto prostředky mohou mít jednoznačnou podobu parafráze textového úseku, korekce, aluze apod., srov. např. titulky v novinách *Dvojí život metylového bosse: slušný soused i obchodník se smrtí; Metanolová chobotnice: policie zatím jen usekává chapadla; Modrá laguna pro dospělé: pornoherečka zapomněla, že není v práci* a další, v nichž jsou intertextové odkazy více či méně patrné.

Nutno podotknout, že lze za určitý typ intertextů považovat většinu textů bulvárních novin vzhledem k velkému výskytu klišé a výrazů, které by bylo možné chápat jako typ novinářských automatizovaných obrátů. Jde o velice šablonovitou slovní zásobu i strukturu textu, do níž se rámcují žurnalistické narace (o tom viz např. [Huleja 2011]). Prostředkem intertextuality je samotná slovní zásoba, jež identifikuje text jako bulvární, např. *hnízdečko lásky; to vás nažhaví; víme první; další ostuda pro (královskou rodinu); záhada na (Ostravsku); hit letošního léta* apod.

Zcela nové možnosti pro vytváření intertextových sítí a pro výzkum intertextuality přinesl s rozvojem internetu hypertext. Hypertext je textová situace, kdy neexistuje hlavní text, kterému jsou podřazeny či do něj zakomponovány další texty, ale jde o nelineární propojení několika samostatných textů pomocí odkazů. Odkaz je vždy identifikovatelný v rámci lineárního textu, bývá vyznačen jinou barvou písma či podtržením, ale odkazem může být rovněž obrázek doprovázející text. Texty tvořící součást hypertextu jsou tedy zároveň autonomní a zároveň na sobě závislé, jejich hierarchii a posloupnost si určuje do jisté míry sám čtenář.

Nové způsoby vyjadřování intertextových vztahů přineslo propracování a masová obliba sociálních sítí, jako jsou weby Facebook, Twitter, Vkontakte, Badoo apod. Úkolem těchto sítí je sdružovat lidi, vytvářet mezi nimi sociální vazby, které simulují skutečné vazby. Na české variantě sociální sítě Facebook jsou např. jednotliví uživatelé, kteří jsou spolu sítí propojeni, označováni jako *přátelé*. Z českého Facebooku čerpáme rovněž materiál pro následující výklady. Data jsme získávali pozorováním komunikace kontaktů autora textu (celkem 571 kontaktů, ne všechny jsou aktivní), ze skupin, jejichž členem autor je, a z poskytnutých komunikátů od ostatních uživatelů Facebooku. Jsme si vědomi jistého omezení, jež je dáno autocenzurou dodavatelů materiálu – nezískáme materiál, v němž by probíhala komunikace takovým způsobem, že by v ní jeden z účastníků ztratil před autorem příspěvku tvář, a nezískáme komunikaci, kterou bude zdroj považovat za nedůležitou či v případě, když si neuvědomí, že slíbil poskytnout materiál pro analýzu komunikace. Dá se nicméně předpokládat, že komunikační chování uživatelů Facebooku je velice podobné, tím pádem i způsoby utváření intertextových vztahů, jak je chápeme v této práci, se velice často opakují.

Základním textovým žánrem, který se na Facebooku objevuje, je tzv. status, tedy (většinou) krátký monologický text, jenž produktor zveřejňuje pro ostatní komunikující. Text většinou podává informace o aktuálním stavu či činnosti produktora. Má rovněž funkci kontaktní, slouží jako potenciální iniciační výpověď pro zahájení dialogické či polylogické komunikace. Tento text se zobrazuje podle kvality

zabezpečení lidem, které má produktor zařazený mezi své přátele a se kterými sdílí své příspěvky. Reakce na status, tj. reaktivní replika, je na Facebooku nazývána komentář.

Ve statusech a komentářích bývají užívány různé způsoby intertextového navazování, jež bychom na základě společných rysů rozdělili na intertextové odkazy vnější (mimo Facebook a jeho komunikaci) a vnitřní (uvnitř Facebooku a jeho komunikace).

Oba typy internetových vztahů představuje tzv. sdílení. Při vnějším navazování produktor pomocí webové adresy přímo včlení a zveřejní určitý text již dříve zveřejněný na internetu. Na rozdíl od klasického hypertextu se potom na webových stránkách text zobrazuje přímo, a to celý nebo v podobě úvodních pasáží, případně fotografie, které se následně otevírají.

Při vnitřním navazování může uživatel sdílet texty, jež zveřejnil na Facebooku někdo jiný, a to pomocí funkce *sdílet*, kterou Facebook uživatelům při navazování komunikace na již existující status či komentář poskytuje. Sdílené texty mají už hotový charakter, jsou uzavřené. Sdílející mluvčí je nijak nerozvíjí, pouze na ně reagují, vytvářejí tedy metatextové komunikáty. Jde nejčastěji o příspěvky z internetových zpravodajských portálů, hudební a písničkové videoklipy, sekvence filmů, anekdoty, ale i obrázky, fotografie a alba fotografií, plakáty apod.

Zdá se, že paralelně s využíváním možnosti sdílení při konstrukci textů se formuje určitý rys facebookové etikety – mluvčí potřebuje upozornit, že sdílející subjekt není autorem textu a upozorňuje na zdrojového uživatele. To považujeme rovněž za jistý typ intertextového odkazu, který se blíží určité formě citace. Upozorňování na zdrojového uživatele jsme zaznamenávali i při analýzách internetových diskusí. K tomu se využívají jazykové prostředky jako *půjčuji si od...; převzato od...; sdíleno u; to jsem našel(šla) u...* Nepřímé upozornění bývá komentováno způsobem: *normálně nesdílím, ale...; tohle mě fakt pobavilo* apod. Někdy uživatel neoznačuje text jako sdílený, protože to naznačuje sám Facebook (*Uživatelé sdíleli příspěvek XY*).

V interní komunikaci se intertextovost projevuje při změně kanálu, jde zejména o situace, kdy uživatel zveřejní nějaký text veřejně jako

status a někteří uživatelé mu neveřejně odpovídají, resp. píší reakci jako soukromé, neveřejné zprávy nezávisle na průběhu veřejné diskuse. V zásadě jde tedy o jedno z pokračování původního dialogu, který ovšem vzhledem ke změně perspektivy považujeme za nový text. Mluvčí může za pomoci zpráv a statusu s komentáři vést několik separátních dialogů odvíjejících se od jedné iniciační repliky. Jakákoliv další replika ve veřejné komunikaci může následně iniciovat vznik dalších navazujících dialogů.

Další způsob intertextového navazování nastává, když se mezi dvěma účastníky realizuje paralelně soukromá a veřejná komunikace. Vznikají tak dva paralelní dialogické texty, které se často odvíjejí od jedné veřejné repliky. Neveřejná komunikace ovšem často začíná jako nový typ textu – pozdravem či jiným kontaktním prostředkem, upozorňujícím adresáta, že mluvčí zahajuje další komunikační akt. Při paralelních komunikacích je poměrně častým jevem to, že účastníci odkazují v komunikátech z jednoho kanálu do druhého (*jak jsem ti před chvílí psal do zprávy/na chat; máš to (v komentáři) na zdi apod.*).

Do vnitřního způsobu vyjadřování intertextuality rovněž patří zastřešující téma diskusní skupiny, které tvoří její konstitutivní rys. Jedná se o fanouškovské stránky spisovatelů, umělců a jejich děl, ale i skupiny jako *Grepl a Karlík jsou kamarádi* – skupina, v níž se diskutuje o výuce syntaxe na vysoké škole (název odkazuje k přední současné dvojici českých syntaktiků a jejich dílům), apod. Téma samo o sobě nevytváří základ jednoho textu, nelze říci, že jednotlivé příspěvky by vytvářely kohezní text. Často ani není dlouhodobému členu skupiny jasné, proč se některý text ve skupině zveřejnil (porušuje se akceptabilita textu), navíc každý text zveřejněný ve skupině může fungovat jako iniciační replika pro následující dialog. Příspěvky v diskusních skupinách představují textovou mozaiku spojenou více či méně těsně jedním tématem.

Za vnější typy intertextového odkazování považujeme v prvé řadě reakce na texty nezveřejňované na Facebooku, a to především mediální, většinou z oblasti politiky či kultury, které mají komentovat aktuální události, ale uživatelé předpokládají obecnější znalost textů, tudíž je na svých stránkách nezveřejňují: *my se tý zkurvený prohibice*

nezbavíme; to už Nečas přehnal; nový Batman je super apod. Často zejména studenti vnějším způsobem reagují na aktuální studijní činnost či zkušenost s přečteným textem: *dočetla jsem Arbese, ty jeho hrdinky jsou úplně blbý; tak jsem se naučil na syntax; knihy na seminárku ze současných dějin přečteny, teď to dát jenom dohromady.*

Za určitý typ vnějšího intertextového odkazování považujeme i samotnou situaci, kdy mluvčí aktualizuje svůj stav – reaguje v něm především na aktuální prožitek, na svůj vlastní život v aktuálních a právě prožitých textech: *tak jsem dneska slyšel, pěkný večer s XY, na nástěnce katedry už visí výsledky prací* apod. To je jedním z uživatelských cílů facebookové komunikace – upozornit ostatní uživatele na to, co právě mluvčí prožívá, co dělá. Život jedince se tak stává konstitutivním faktorem a každý přispívající uživatel Facebooku se tak podílí jednak na vytváření narace svého života, jednak na utváření svého mediálního facebookového obrazu.

Jak již bylo upozorněno mnohokrát, internetové komunikáty se jeví jako velice zajímavý zdroj jazykového materiálu. Je pochopitelně nutno podotknout, že jejich současný vývoj vyvolává prudké změny a mnohé popisy elektronické komunikace jsou už do jisté míry překonány, nebo se na jejich základě stabilizoval určitý žánr (e-mail, chat, internetová diskuse apod.). Sociální sítě jako Facebook se teprve začínají zkoumat a ukazují jisté specifické vlastnosti komunikace. S rapidním rozvojem technologií se dá očekávat, že i facebooková komunikace bude během několika let omezená a stabilizovaná jako určitý žánr, pozornost a popularita ovšem bude již udělována jinému komunikačnímu systému. Domníváme se proto, že deskripce a analýza facebookové komunikace a jejích aspektů jsou v této době nezbytně nutné a potřebné. Právě intertextualita se na Facebooku projevuje mnohem výrazněji než v textech jiných komunikačních technologií.

LITERATURA

- Bachtin, M. M.* Dostojevskij umělec. Praha, 1971.
Bachtin, M. M. Román jako dialog. Praha, 1980.

- Čmejrková, S.* Reklama a intertextualita aneb Vlasy dělají člověka. // S. Gajda (ed.) *Stylistyka IX*. Opole, 2000, C. 117–136.
- Hoffmannová, J.* *Stylistika a...* Praha, 1997.
- Hoffmannová, J.* Intertextualita v současné elektronické komunikaci. // *Teorie a empirie : bichla pro Krčmovó*. Brno, 2006, C. 163–174.
- Holanová, R.* *Intertextualita v reklamě*. Praha, 2012.
- Huleja, J.* Přínos teorie rámců pro interpretaci mediálních textů. // *Didaktické studie*. 2011. 2. C. 87–94.
- Karlík, P., Nekula, M., Rusínová, Z.* (eds.) *Příruční mluvnice češtiny*. Brno, 1995.
- Schneiderová, S.* Mezitextové vztahy ve filozofickém diskurzu (na materiálu textu J. Patočky). // *Varia VIII*. Bratislava, 1999, C. 66-70.
- Urbanová, M.* Jiří Jelinek. Dokumentární portrét. Bakalářská práce, rkp., Fakulta mediálních studií a žurnalistiky MU v Brně, 2010.